

BABITS MIHÁLY NÉMETORSZÁGI NÉPSZERŰSÍTÉSE

SZÉLL VERONIKA

Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar,

Budapest, Magyarország

ORCID: [0009-0007-1027-0038](https://orcid.org/0009-0007-1027-0038)

Absztrakt: Az irodalomtörténeti dolgozat témája Babits Mihály prózai műveinek fordítása és kiadása német nyelvterületen. Babits levelezéséből kiderül, hogy a húszas évek második felében Stefan I. Klein volt az, aki folyamatosan, fáradhatatlanul dolgozik művei németországi népszerűsítésén és Babits *Halálfiái* regényének a fordításán. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában fellelhető Babits–Klein-levelezés egy része azonban még kiadatlan.

A dolgozatban szintén többnyire kiadatlan levelek szerepelnek. Az itt összeállított jegyzetanyag hasznos kiegészítője lehet majd az 1930-as évek és az utáni levelezését feldolgozó köteteknek. Munkámban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy milyen körülmények akadályozták Babits *Halálfiái* című regényének német nyelven való kiadását. A kérdésre a kiadatlan Babits–Klein-levelekben kerestem a választ.

Kulcsszavak: Babits Mihály, Stefan I. Klein, *Halálfiái*, műfordítás, magyar–német irodalmi viszonyok.

PROMOTING MIHÁLY BABITS' PROSE IN GERMAN-SPEAKING COUNTRIES

Abstract: The subject of this literary history thesis is the translation and publication of Mihály Babits' prose works in German-speaking countries. Babits' correspondence reveals that in the second half of the 1920s, it was Stefan I. Klein who worked tirelessly to promote Babits' works in Germany and translate his novel, *Halálfiái*. However, some of the Babits–Klein correspondence found in the Manuscript Collection of the National Széchényi Library has not yet been published.

The thesis also includes mostly unpublished letters. The notes compiled here will be a useful supplement to the volumes processing his correspondence from the 1930s and beyond.

In my work, I sought to answer the question of what circumstances prevented the publication of Babits' novel *Halálfiái* in German. In my thesis my aim is to find the answer to this question in the unpublished Babits-Klein letters.

Keywords: Mihály Babits, Stefan I. Klein, *Halálfiái*, literary translation, Hungarian-German literary relations.

BEVEZETÉS

A német nyelv és kultúra mindig is fontos felvevőpiacot jelentett, mind a művészeti, mind a tudományos életben. A magyar írók számára különösen előnyös volt, ha műveiket német nyelven is kiadták, hiszen ezáltal beléphettek a nemzetközi irodalom színterére. Babits Mihályról közismert, hogy világirodalmi szinten elsősorban a görög, a latin, az angol, a francia és később pedig az olasz nyelv és irodalom hatott rá és foglalkoztatta leginkább. A dolgozatban mindezek ellenére munkásságának a német nyelvterületen végzett terjesztésével foglalkozom. Ezen belül is a műfordító, Stefan I. Kleinnek való levelezésére fektetem a hangsúlyt. Kleinre a korban a „magyar irodalom apostolaként” is hivatkoztak. Nemcsak fordította magyar írók műveit, de meg is szervezte azok kiadását. Babits prózáját, azon belül is novelláit szinte teljes egészében lefordította, levelezésük azonban még nem került kellő mértékben feldolgozásra.

Salyámosy Miklós 1973-ban ugyan megjelentetett egy tanulmánykötetet a magyar irodalomról Németországban,¹ melyben Babitsot és munkásságát is említi, de nem részletezi azt. A dolgozat elméleti hátterének másik alapköve egy Bécsben megjelent tanulmánykötet, melyben az osztrák származású, emigrált fordítók életét és munkáját gyűjtötték össze.² A kötetben Stefan I. Kleinnek szintén szentelnek egy külön fejezetet a szerkesztők.

Kutatásom célja a Babits-novellák megjelentetésének bemutatása és feltárása Babits Stefan I. Kleinnek való levelezésén keresztül. Emellett arra a kérdésre is kerestem a választ, hogy a *Halálfiái* című regényt Klein végül miért nem tudta németül megjelentetni. A szakirodalom mindössze a tág értelemben vett magyar irodalom németországi jelenlétét dolgozta fel, de egyik legnagyobb költőnk német

¹ Salyámosy Miklós: *Magyar irodalom Németországban 1913–1933*, Budapest, Akadémiai, 1973, 70.

² Julia Richter – Larissa Schippel (Hgg.): *Österreichische Übersetzer und Übersetzerinnen im Exil*, Wien, New Academic Press, 2020,

nyelvterületen kiadott műveiről összefoglaló jellegű tanulmány nem született. Terjedelmi okokból most csak a legjelentősebb német prózafordítójának munkáját és a német fordításával kapcsolatos levelezésüket kívánom összefoglalni, mindezt a teljesség igénye nélkül.

STEFAN I. KLEIN IRODALMI MUNKÁSSÁGA

A dolgozat középpontjában Babits és Klein munkája áll. Klein minden kétséget kizáróan a 20. századi magyar prózairodalom egyik legjelentősebb fordítója és terjesztője volt a német nyelvterületen. Munkássága töredékesen maradt csak ránk, elsősorban az általa fordított írókkal való levelezéseinek keresztül. A *Nyugat*-ban megjelent kritika Klein 1927-es fordításairól is a fordító kultúrák közvetítő képességét és szerepét emelte ki: „Magyar írók németországi ismertetésének szentelte életét. Polgári egzisztenciája is ez: fordító. A magyar irodalom német apostola, fáradhatatlanul dolgozik. Ami pedig legalább ennyire fontos: apostoli ténykedését szervező tehetségével támasztja alá. Kéziratokkal árasztja el a német szerkesztőségeket.”³

Fordításai elsősorban újságokban és periodikákban jelentek meg, de a két világháború között megjelent magyar irodalmi antológiák és regények nagy része is az ő nevéhez fűződik.

Klein célja az volt, hogy teljes körképet adjon a kortárs magyar irodalomról, a legjobb műveket akarta bemutatni, ezért mindenkitől a legjellemzőbbet igyekezett kiválasztani. Így a *Nyugat*-nemzedék nagyjait, a századelő novellistáit és az általa arra érdemesnek tartott emigráns írókat sikerült megismertetnie a német nyelvterületen élőkkel. Eddigi ismereteink szerint a következő szerzőktől fordított prózai műveket: Ambrus Zoltán, Babits Mihály, Barta Lajos, Bíró Lajos, Bródy Sándor, Elek Artúr, Eötvös József, Földes Jolán, Földi Mihály, Füst Milán, Gárdonyi Géza, Gyetvai János, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Ignó, Illés Béla, Jób Dániel, Jósika Miklós, Karinthy Ferenc, Karinthy Frigyes, Keleti Márton, Kisbán (Bánffy) Miklós, Kóbor Tamás, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Laczkó Géza, Lakatos László, Lékai János, Lengyel József, Lengyel Menyhért, Lovik Károly, Mácsa János, Mariay Ödön, Molnár Ferenc, Moly Tamás, Móricz Zsigmond, Nagy Andor, Nagy Lajos, Nagy Zoltán, Pap Károly, Révész Béla, Schöpflin Aladár, Szabó Dezső, Szép Ernő, Szini Gyula, Tábori Pál, Tersánszky Józsi Jenő és végül Tömörkény István.

³ Mohácsi Jenő: Stefan J. Klein fordításai, *Nyugat*, XX. évf., 1927/21. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00430/13455.htm> (Letöltés: 2024. október 30.)

Németországban a legnagyobb sikert kétségkívül Kosztolányi aratta, hangvétele, témái könnyen befogadásra találtak a műértő német közönségnél, a *Néró* népszerűségével pedig még Babits sem vetekedhetett. Klein gyakorlatilag a teljes Kosztolányi-életművet lefordította, utána a legtöbb fordítással Babits következik.

Céltudatos művelődésszervezői munkát végzett: a fokozatosság elvét követve először egy-két biztos kézzel kiválasztott novellát jelentetett meg, később válogatásköteteket, végül regényeket, és amikor már ismert volt az író, meghívta előadásra, felolvasóestre is. Kötetek szerkesztőjeként és fordítójaként bevezetőket és ajánlásokat, áttekintéseket és ismertetéseket írt a magyar irodalom akkori viszonyairól.

Fordításai minőségéről elmondható, hogy túlnyomórészt időtállóak, ezt mutatja például, hogy *A gólyakalifát* 1984-ben Frankfurtban másodszor adták ki⁴ az ő fordításában (azóta se fordította más). Fordítói munkájának minőségéről elsősorban a baloldali írók preferálása válthatott ki ellentétes érzelmeket, mindenestre a legkülönbözőbb politikai árnyalatú orgánumoknál is el tudott érni sikereket. Felesége, a baloldali munkásmozgalom híve, Hermynia zur Mühlen termékeny regényíró is volt, de Klein kizárólag műfordítással foglalkozott.⁵

Ami a fordítások nyelvezetét illeti, a kortársak általában igen elismerően nyilatkoztak róla. A vélemények megegyeznek abban, hogy a magyar képi kifejezésekre hajlamos, talán kicsit költőibb nyelv, mint a német, tehát nem volt könnyű dolga fordítónak. Várnai Dániel az alábbiakat írta róla a *Nyugatban*:

A fordító, Stefan J. Klein munkájáról kevés volna annyit mondani, hogy egészen közel férközött az eredeti szövegek komplikált szépségeihez. Jól tud magyarul és még jobban németül. Nem a fordítón áll, hanem a nyelv sajátosságain mégis, hogy azért a német fordítás nem minden. A német nyelvben sokkal, sokkal több a szó, mint a miénkben. Jobban is simulnak és hajlékonyabbak. De a tűzük nem izzik úgy, a lángjuk nem olyan viharos, vad lobogású, mint a magyaré... de a fordításról az a nézetem: jó.⁶

Mohácsi Jenő már említett *Nyugat*beli cikkében így ír fordításairól: „Magvas szókincsű, magyaros mondatkötésben bővelkedő íróinkat németre fordítani szinte lehetetlenség. Móricz Zsigmond vagy Révész Béla átköltésébe sohasem mernék belefogni. Stefan J. Klein megpróbálta a lehetetlent. »Die Tücke des

⁴ Michael Babits: *Der Storchkalif. Einzig berechnigte Übertragung von Stefan J. Klein*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1984.

⁵ Manfred Altner: *Hermynia zur Mühlen: Eine Biographie*, Bern–Wien, Lang, 1997, 66.

⁶ Várnai Dániel: Révész Béla könyvei németül, *Nyugat*, XIV. évf., 1921/10. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00293/08944.htm> (Letöltés: 2024. november 25.)

Objekts« legyőzése nem mindig sikerült. Különböző prózák zenéje Klein fordításában néha hasonló hangszerelésű.”⁷

Mohácsi Jenővel a *Nyugat*-ban folytatott disputájában fordítástechnikai részletekről vitatkoznak: a magyar személynevek németesítéséről tér el a véleményük. Klein védelmébe veszi azt a gyakorlatot, hogy a magyar írók keresztnéveit német formában közöljék (így lesz pl. Kosztolányi Dezsőből Desider), amivel Mohácsi nem ért egyet. Ez az egyetlen írása Kleinnek,⁸ amely magyar folyóiratban magyarul jelent meg tőle.

Nagyon tájékozott volt a német szerkesztőségeket illetően, hiszen mindig tudnia kellett, hogy egy-egy művel milyen kiadóhoz fordulhat. Az általa fordított művek magyarországi fogadtatása iránt is gyakran érdeklődött. Több arra utaló adat is van, hogy Klein maga is rendszeresen forgatta a magyar sajtót, leveleiben konkrétan a következő folyóiratokat említi: *Nyugat*, *Pesti Hírlap*, *Est-lapok*, *Munka*, *Együtt*, 100%.⁹

Anyagiak terén ebben az időben a fordítónak sem volt könnyű dolga, hiszen a háború alatt és a weimari korszakban meglehetősen ziláltak voltak a sajtóviszonyok (munkaerő- és nyersanyaghiány stb.). A Monarchia idejében egyértelmű volt, hogy a német műfordítások jövedelmezőek lesznek, de az 1920-as, 1930-as években minden kiadó elsősorban a hazájában élő szerzőket támogatta. Ezért az is előfordult, hogy Klein egy-egy művet több kiadóhoz, szerkesztőséghez is beküldött az író előzetes engedélye nélkül, azzal a céllal, hogy biztosan megjelenjen valahol; másrészt a publikálást követően az írónak már nem lehet kifogása, főleg, ha az ez után járó honoráriumot is megkapja. A kevés honoráriumot azonban sokszor felemésztették a gépirási költségek, portók, levelezések, reklamációk. Klein egyik levelében ezt olvashatjuk:

Mivel itt könyvet alig lehet kihozni, az írók majdnem kizárólag lapok részére dolgoznak, – ennek következtében óriási túlprodukció van! [...] ezek a lapok egy tárcáért tíz márkát fizetnek, – és ezt a tíz márkát is csupán gyakori reklamáció után lehet megkapni. A végeredmény, hogy portóra többet kiadok, mint amennyit a honorárium kitesz! [...] Ilyen körülmények közt igazán csak párhuzamosan lehet az írásokat elhelyezni: az egyszerűbbeket a jobban fizető polgári lapoknál, a radikálisokat a munkáslapoknál.¹⁰

⁷ Mohácsi: *Stefan J. Klein fordításai*.

⁸ Stefan J. Klein: Mihály vagy Michael?, *Nyugat*, XX. évf., 1927/22. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00431/13485.htm> (Letöltés: 2024. november 25.)

⁹ Salyámosy: *Magyar irodalom Németországban 1913–1933*, 70.

¹⁰ Stefan I. Klein Nagy Lajosnak, 1925. aug. 25. Idézi Illés Ilona: Magyar írók levelezése Stefan I. Kleinnek, in *Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve*, 1969–70, Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 79–93.

A háború után Klein világnézete közel állt a kommunizmusához,¹¹ nem utolsósorban felesége révén került kapcsolatba baloldali mozgalmakkal. A hazai és emigráns baloldal műveit fordította, sőt kifejezetten arra kérte az írókat, hogy ilyen művet küldjenek neki. Komlós Aladárnak így ír: „Engem a zsidó és baloldali írók érdekelnek.”¹² Több radikális baloldali német lappal is kapcsolatban állt, mint pl. *Die Erde, Der Revolutionär, Verlagsanstalt politischer Freidenker, Das Wort, Sichel und Hammer, Der Gegner, Rote Fahne, Arbeiterliteratur*.

Azt is érdemes megemlíteni, hogy Kleinen keresztül Babits mely kiadókkal és folyóiratokkal kerülhetett kapcsolatba. A teljes listából négy kiadót szeretnék kiemelni, viszont a terjedelmi keretekre való tekintettel ezeket nem részletezem. Az első a Kurt Wolf Kiadó, ami *A gólyakalifa* német fordítását adta ki. A Musarion Kiadónál jelent meg 1923-ban többek között a *Tímár Virgil fia*. Ugyanebben az évben jelent meg a Habbel und Naumann kiadó jóvoltából Stefan I. Klein Babits műveiből összeállított novelláskötete *Kentaurenschlacht*¹³ címen, mely 1926-ban a Spaeth Verlag közreműködésével ismét kiadásra került.

Ugyanennél a kiadónál, ugyanebben az évben a harmadik önálló Babits-kötetet adták ki, szintén Stefan I. Klein tolmácsolásában, így már *A kártyavár (Das Kartenhaus. Roman einer Stadt)*¹⁴ is olvasható volt németül. Úgy tűnik, hogy a kiadó nemcsak egymás után két Babits-kötetet adott ki, de egyes kiadásokban promotálta is azokat. A *Kentaurenschlacht* második kiadásában, mely a Spaeth Verlagnál jelent meg, az utolsó lapon különböző reflexiók rövid idézetei olvashatóak a *Das Kartenhaus* kötet fogadtatásáról.

Stefan I. Klein azonban nem csupán kiadókkal, de folyóiratokkal is folyamatos kapcsolatban állt, ezért fordításait olyan folyóiratokban is, mint a *Front, Der Friede, Budapesti Presse, Davoser Presse, Europäische Revue, Neue Zürcher Zeitung, Frankfurter Zeitung* meg tudta jelentetni.

Összefoglalóan azt mondhatjuk Klein nyolc kötetnyi novellafordításáról: a kötetekben 33 magyar író 57 novellája szerepel. Az 1915 és 1924 közötti évekből származnak jelentős magyar novellákat tartalmazó kötetei,¹⁵ élete végén

¹¹ Stefanie Kimmel – Julia Richter – Larisa Schippel: *Österreichische Übersetzerinnen und Übersetzer im Exil*, Bécs, New Academic Press, 2020, 27.

¹² Stefan Klein Komlós Aladárnak, é. n., okt. 13. London. Idézi Fabó Irma: *Stefan I. Klein levelezéséből*, in *Magyar Izraeliták Országos Képviselői évkönyve*, Budapest, A Magyar Izraeliták Országos Képviselői, 1977–78, 123–126.

¹³ Stefan J. Klein (Hg.): *Kentaurenschlacht. Erzählung*, Regensburg–Leipzig, Habbel & Neumann, 1923,

¹⁴ Michael Babits: *Das Kartenhaus. Roman einer Stadt*, ford. Stefan J. Klein, Berlin, Spaeth Verlag, 1926,

¹⁵ *Die Karpathen*, Heilbronn, Eugen Salzer, 1915; *Ungarische Erzählungen*, Reuss-Itta, Konstanz a. Br., 1916–17; *Ungarn. Ein Novellenbuch*, München–Berlin, Georg Müller, 1916–17; *Das junge*

szerkesztett még egyet¹⁶ magyar szerzők alkotásaiból, de ennek jelentősége meg sem közelíti az előbbieket.

A HALÁLFIGYELŐ KLEIN FORDÍTÁSÁBAN

Babits Mihály legmonumentálisabb regénye, a *Halálfigyelő* itthon 1927-ben jelent meg, ám német nyelven soha nem került nyomtatásba. Hogy mi lehetett ennek az oka, nem tudni biztosan. A kérdéssel mindeztidáig csak említés szintjén foglalkozott a szakirodalom. Az egyik feltételezésem az volt, hogy a kiadás nehézsége a regény fogalom- és utalásrendszerében keresendő, azokban a Klein által is említett „magyar politikai és irodalmi vonatkozások[ban], melyekről még a legműveltebb (német) olvasóknak”¹⁷ sem volt fogalma. Babits is tisztában volt azzal, hogy a „legtöbb irodalom nemzeti formái idegen nyelveken teljesen visszadhatatlanok, s igen sok irodalom e nemzeti formákon kívül egyéb formákat nem is tud asszimilálni”.¹⁸

Ez a *Halálfigyelő*ra különösen igaz. Babits egy olyan történeti regényt hozott létre, amely személyes élményekből és tapasztalatokból merít, miközben hitelesen ábrázolja a magyar lateiner középosztály tehetetlenségét. Babits tudatosan törekedett a középosztály hanyatlásának megjelenítésére, és ezt a művét ebben az értelemben hiánypótlónak tekintette.¹⁹

1927 közepétől Babits haláláig a *Halálfigyelő* rendszeresen visszatérő téma volt Stefan I. Klein és Babits levelezésében. Klein, mint Babits legfőbb népszerűsítője Németországban, elkezdte a *Halálfigyelő* német fordítását, amelynek részleteiről az 1927. május 2-án kelt levelében számolt be, melyben kiemeli a fordítási nehézségeket is:

[...] Van a fordításnak néhány nehézsége, amiről nem tudom, hogyan lesz a legjobb leküzdeni; t.i. – a magyar politikai és irodalmi vonatkozások, melyekről itt még a legműveltebb (német) olvasóknak sincsen fogalma. – Ezeket a részeket – noha csak mondatokról van szó, elhagyni nem igen lehet –, ha magyarázó mellékmondatokat

Ungarn. Novellen, Potsdam–Berlin, Gustav Kiepenhauer, 1920; *Ungarische Erzähler*, Leipzig–Regensburg, Habel-Neumann, 1923–24 (Die Weltliteratur).

¹⁶ *Ungarische Meistererzähler*. Zürich, Classen, 1957.

¹⁷ Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1927. május 2., OSZK Fond III /735/141.

¹⁸ Babits Mihály: Magyar irodalom, in Belia György (szerk.): *Babits Mihály esszéik, tanulmányok*, Budapest, Szépirodalmi, 1978.

¹⁹ Sebők Melinda, A *Halálfigyelő* korabeli recepciója: a Babits-levelezés dokumentumai tükrében, *Forrás*, LVII. évf., 2025/5, 56–66.

beletólok, attól kell tartani, hogy a stílus egysége csorbát szenved – széljegyzeteket a német kiadók nem akarnak, mert azt mondják, ezek rontják a könyv szépségét!²⁰

Stefan I. Klein, kezdetben arról tájékoztatta Babitsot, hogy a Rütlen und Loening Verlag komoly érdeklődést mutat a regény kiadása iránt. Később azonban már arról számolt be, hogy gazdasági nehézségek miatt nem képes a fordítást befejezni és legépeltetni. Egy évvel később, 1929 februárjában, Klein még mindig nem tudta lezárni a fordítást.²¹ A fordítást valószínűleg még ebben az évben sikerült befejeznie, mivel 1929. november 26-án²² arról számol be, hogy a regényt nem sikerült elhelyeznie, és hogy a *Frankfurter Zeitung* sem akarja megjelentetni, mert csak aktuális problémákkal foglalkozó művek érdeklik. 1930. július 7-én írt levelében már arról számol be, hogy a regény a berlini Gustav Kiepenheuer Kiadónál fekszik.²³

Az 1930 júliusa és decembere közötti levelezés nem maradt fenn, viszont a december 31-i levélből feltételezhető, hogy a fentebb említett berlini kiadó sem vállalta a regényt, általában az anyagiak és nem feltétlenül a magyar vonatkozások miatt. Klein szívügyének tekintette a könyv kiadatását, és végül azt kérdezi Babitstól, hogy vajon a Collegium Hungaricum²⁴ rendelne-e 400-500 példányt a regényből, mert úgy könnyebb lenne kiadót találni hozzá. Majd így folytatja: „A kiadók, tekintettel a rossz viszonyokra, nem merik azt a 20-25000 márkát, amiben a kiadás kerülne megkockáztatni – másrészt a regény, melynek itt biztosan nagy sikere lenne, a lehető legnagyobb propaganda lenne a magyar irodalom részére!”²⁵

Hogy mi lett ennek a felvetésnek a vége, nem ismerjük. A következő fennmaradt levél már 1931 januárjából származik. Kiemelendő azonban, hogy Klein az eddigi levelekben mindig a magyar cím szerint hivatkozott a kötetre, ez az első levél, melyben a *Halálfiái* eddig nem ismert német címe olvasható: „[...] a 'Kinder des Todes' most a Reimar Hobbing-Verlag-nál [...] van. Meg tudná

²⁰ Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1927. május 2., OSZK Fond III /735/141.

²¹ Sebők: *A Halálfiái korabeli recepciója*, 56 – 66.

²² Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1929. november 26., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/161.

²³ Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1930. július 7., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/164.

²⁴ Babits Mihály 1929. február 27-én a berlini Collegium Hungaricumban adott elő németül a magyar irodalomról. 1929. március 1-jén Babits és Klein személyesen is találkoztak Berlinben, ahol a *Halálfiái* fordításáról is egyeztettek. Sebők Melinda: *Babits Mihály Berlinben*, in Major Ágnes – Mátyus Norbert – Szénási Zoltán (szerk.): *„Gondos elmerülés a részletekben”. Tanulmányok a Babits kritikai kiadások filológiai és textológiai részleteiről 2.*, Budapest, Reciti, 2023, 205.

²⁵ Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1930. december 31., OSZK Babits-hagyaték, Fond/III/735/165.

állapítani, vajon van-e Farkas tanár úrnak ezzel a kiadóval valami kapcsolata? – Nagyon fontosnak tartom, hogy ez a regény végre megjelenhessen németül; ezzel biztosan kedvezően el lenne dőlve az egész komoly magyar irodalom sorsa Németországban.”²⁶

A levélrészletből az is látható, hogy Klein annyira nagyra tartotta Babits művét, hogy lényegében az egész magyar–német kulturális irodalmi viszonyra hatással lehet. Azonban a Reimar Hobbing Kiadó sem jelentette meg, valamint az év végén az Universitas Verlag is visszautasította a gazdasági válságra hivatkozva.²⁷ 1932 decemberében a fordító még azon gondolkodik, hogy esetleg Babitsnak egy új könyvével együtt kellene megjelentetni a *Halálfiat*, de a levél végén még a következő ötletet is felveti: „Arra is gondolok, hogy a »Gólyakalifa« fordítását átdolgozom és próbálom új kiadásban elhelyezni.”²⁸

Az eddigiek mellett már nemcsak a gazdasági, hanem a politikai viszonyok is megnehezítették a magyar író könyvének németországi kiadását. Erre Klein is utal már egy 1933-as márciusi levelében, miszerint „[e]rrefelé a kilátások – az irodalmi viszonyok következtében és mert a magyarok nem »árják« [...] nem nagyon kedvezőek”.²⁹ Ezek után Klein továbbra is próbálkozott többek között a Herder és a Hueber Kiadónál is, azonban azok a kötet terjedelme miatt nem merték vállalni az anyagi kockázatot.

Az első reményt a Posser Kiadó ajánlata jelentette. Klein 1935 augusztusában azt írja,³⁰ hogy a kiadó nem meri a kiadatást vállalni a költségek miatt. Viszont úgy gondolja, ha a könyv magyar kiadója hajlandó lenne együttműködni, akkor a könyvet Budapesten nyomtathatnák ki, így az előállítási költségek is alacsonyabbak lennének. Klein a levélben arra kéri Babitsot, hogy konzultáljon erről a magyar kiadóval. Sajnos a levelek alapján ez a terv is megghiúsult, ugyanis 1936 októberében már ezt olvashatjuk: „Minden kiadó, akinek a 'Halálfiat' benyújtottam, elismerte, hogy egészen kiváló irodalmi alkotásról van szó, – hetekig, sőt hónapokig mérlegelte, vállalja-e a költségeket – és minden esetben az volt a vége, hogy a regényt 'nagy', 'őszinte' sajnálattal visszaadták.”³¹

²⁶ Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1931. május 7., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/169.

²⁷ Melléklet Klein Babitsnak írott leveléhez, Frankfurt am Main, 1931. november 18. OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/181.

²⁸ Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1932. december 13., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/188.

²⁹ Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1933. március 3., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/189.

³⁰ Klein levele Babitsnak, Bécs, 1935. augusztus 8., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/210.

³¹ Klein levele Babitsnak, Bécs, 1936. október 26., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/212.

Később a levélben viszont egy újabb lehetőséget is felvet a fordító. Egy bizonyos „dr. Kollár” nagy érdeklődést mutat a *Halálffiai* és *Az európai irodalom története* kiadását illetően. Klein így számol be ennek kapcsán:

De tekintettel arra, hogy a 'Halálffiai' német kiadásába meglehetősen nagy összeget kell befektetnie, szeretné az „Irodalomtörténet” német kiadását közösen a magyar kiadóval – megcsinálni. – Ha a könyvet Magyarországon előállítják, akkor valószínűleg 10 osztrák schillingért lehetne kihozni, ami a versenyképességet növelné. – Nagyon kérem, ha lehetséges, beszéljen a könyv magyar kiadójával erről az esetről és írja meg mielőbb, mi a kiadó véleménye.³²

Decemberben viszont már arról értesíti Babitsot, hogy Kollár urat már csak az *Irodalomtörténet* érdekli.

1937-ben Klein a Reichner Kiadvállalattal tárgyal a *Halálffiait* illetően. Sajnos ez a kiadó sem vállalta a regény kiadását, viszont Klein levelében azt írja Babitsnak, hogy „kizárólag a terjedelem miatt”.³³ Ezen év nyarán Klein az Aller de Lange Kiadónál is jár, mely érdeklődik a regények iránt, viszont itt is kiemeli, hogy vannak fenntartások a könyv monumentalitását illetően: „a 'Halálffiai'-t németül fogja elolvasni, – de már előre megütközött a terjedelmen, – ami az Irodalomtörténetnél nem baj”.³⁴ Decemberben a kiadó még azt írja Kleinnek, hogy „Wegen des Romans 'Kinder des Todes' bitte ich Sie noch etwas Geduld zu haben”³⁵, azaz még egy kis türelmet kérnek a *Halálffiait* illetően.

Ezt követően több mint egy év levelezése hiányzik. Klein élethelyzetéből adódóan viszonylag sokat költözött, ezért a kéziratok jelenlegi tudásunk szerint nem maradtak meg. 1939 januárjában azt írja Babitsnak, hogy a *Halálffiai* fordításának mindössze egy példánya menekült meg: „Igen tisztelt Uram, hálásan köszönöm levelét, melynek azért is nagyon megörültem, mert attól tartottam, hogy ismét beteg és ezért nem felel arra a két levelemre, amit Pozsonyból írtam. – a „Halálffiai” német fordításának csak egyetlen egy példányt tudtam megmenteni – és ez sem a teljesen átjavított példány – jelenleg a svajci Benziger-Verlagnál fekszik.”³⁶

Később azt részletezi a fordító, hogy a Benzinger egy katolikus kiadó. Klein idézi levelében a kiadó követelményeit, miszerint nem feltétlenül katolikus szerzőket keresnek, a művek hősei azonban nem mondhatnak ellent a kersztény

³² Uo.

³³ Klein levele Babitsnak, Bécs, 1937. május 3., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/220.

³⁴ Klein levele Babitsnak, Bécs, 1937. június 4., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/222.

³⁵ Melléklet Klein Babitsnak írott leveléhez, Bécs, 1937. december 17., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/223

³⁶ Klein levele Babitsnak, Piešťany, 1939. január 9., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/251

világnezetnek. Majd Klein így folytatja: „Nem ismernek magyar regényt, mely ennek a követelménynek jobban megfelelné. – Sajnos, ez a kiadó is kicsit fázik a terjedelemtől, és azt kérdezte, nem lehetne-e néhány részt, mely a nem-magyar olvasóknak nem lényeges, rövidíteni? – Mi a véleménye?”³⁷

Az érdeklődés ellenére márciusban Klein hírül adja Babitsnak, hogy a kiadó végül üzleti okok miatt nem adja ki a regényt.³⁸ Ez az utolsó levél, ami fennmaradt kettejük levelezéséből.

ÖSSZEGZÉS

Babits kapcsolata a német nyelvvel és kultúrával igen sokrétű volt, melynek teljes, átfogó feltárását a dolgozat keretei nem teszik lehetővé.

Nem vitatható, hogy Stefan I. Klein rengeteget tett a magyar írók németországi népszerűsítésének ügyében. Babits Mihály ugyan szellemileg nem állt olyan közel a németekhez, mint például a franciákhoz, mégis elmondható, hogy irodalmi prózai életműve ezen a nyelven is igen gazdag tárházzal büszkélkedhet.

A kutatás főleg Babits prózairodalmára fektette a hangsúlyt, hiszen Kleinnek szinte az egészet sikerült lefordítani németre. Mindeztidőig azonban nem került előtérbe a *Halálfi*-fordítás sorsa, csak feltételezéseink voltak. A kutatás során sikeresen feltártam a nagyközönség előtt még nem ismert levelezést, és ennek köszönhetően nemcsak a mű német címe látott napvilágot, de még azt is megtudhattuk, hogy Klein az egészet le tudta fordítani németre, tehát a német nyelvű szöveg megszületett.

A kiadatlan leveleket is tanulmányozva megállapítható, hogy nem a műben rejlő magyar vonatkozások akadályozták a mű kiadását, hanem a gazdasági és a politikai helyzet. Előbb az 1929-ben kezdődő nagy gazdasági világválság Németországot sújtó negatív hatásai nehezítették a kultúra terjesztését. Később pedig a gazdasági válság miatt kialakult politikai helyzetben megerősödő nemzetiszocialista párt fajelmélettel kapcsolatos politikája nem tette lehetővé a regény német nyelvű kiadását.

IRODALOMJEGYZÉK

ALTNER, Manfred: *Hermynia zür Mühlen. Eine Biographie*, Bern–Wien, Lang, 1997.

BABITS Mihály: *Magyar irodalom*, in Belia György (szerk.): *Babits Mihály esszék, tanulmányok*, Budapest, Szépirodalmi, 1978.

³⁷ Uo.

³⁸ Klein levele Babitsnak, Péšťany, 1939. március 11., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/249.

- BABITS, Michael: *Das Kartenhaus. Roman einer Stadt*, übers. v. Stefan J. Klein, Berlin, Spaeth Verlag, 1926.
- BABITS, Michael: *Der Sohn des Virgilius Tímár*, übers. v. Stefan I. Klein, München, Musarion, 1923.
- BABITS, Michael: *Der Storchkalif. Einzig berechnigte Übertragung von Stefan J. Klein*, Frankfurt am Main, Suhrkamp 1984.
- FABÓ Irma: Stefan I. Klein levelezéséből, in *Magyar Izraeliták Országos Képviselte évkönyve*, Budapest, A Magyar Izraeliták Országos Képviselte, 1977–78.
- ILLÉS Ilona: Magyar írók levelezése Stefan I. Kleinnel, in *Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve, 1969–70*, Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 79–93.
- KLEIN, Stefan J. (Hg.): *Kentaurenschlacht. Erzählung*, Regensburg–Leipzig, Habbel & Neumann, 1923.
- KLEIN, Stefan J.: Mihály vagy Michael?, *Nyugat*, XX. évf., 1927/22. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00431/13485.htm>
- KREMMEL, Stefanie – RICHTER, Julia – SCHIPPEL, Larisa: *Österreichische Übersetzerinnen und Übersetzer im Exil*, Bécs, New Academic Press, 2020.
- MOHÁCSI Jenő: Stefan J. Klein fordításai, *Nyugat*, XX. évf., 1927/21. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00430/13455.htm>
- SALYÁMOSY Miklós: *Magyar irodalom Németországban 1913–1933*, Budapest, Akadémiai 1973.
- SEBŐK Melinda: A *Halálfi*ai korabeli recepciója: a Babits-levelezés dokumentumai tükrében, *Forrás*, LVII. évf., 2025/5, 56–66.
- SEBŐK Melinda: Babits Mihály Berlinben, in Major Ágnes – Mátyus Norbert – Szénási Zoltán (szerk.): *„Gondos elmerülés a részletekben”. Tanulmányok a Babits kritikai kiadások filológiai és textológiai részleteiről 2.*, Budapest, Reciti, 2023.
- VÁRNAI Dániel: Révész Béla könyvei németül, *Nyugat*, XIV. évf., 1921/10. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00293/08944.htm>

KÉZIRATTÁRI ANYAGOK

- Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1927. május 2., OSZK Babits-hagyaték, Fond III /735/141.
- Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1929. november 26., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/161.
- Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1930. július 7., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/164.
- Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1930. december 31., OSZK Babits-hagyaték, Fond/III/735/165.
- Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1931. május 7., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/169.

Melléklet Klein Babitsnak írott leveléhez, Frankfurt am Main, 1931. november 18., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/181.

Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1932. december 13., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/188.

Klein levele Babitsnak, Frankfurt am Main, 1933. március 3., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/189.

Klein levele Babitsnak, Bécs, 1935 augusztus 8., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/210.

Klein levele Babitsnak, Bécs, 1936. október 26., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/212.

Klein levele Babitsnak, Bécs, 1937. május 3., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/220.

Klein levele Babitsnak, Bécs, 1937. június 4., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/222.

Melléklet Klein Babitsnak írott leveléhez, Bécs, 1937. december 17., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/223.

Klein levele Babitsnak, Piešťany, 1939. január 9., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/251.

Klein levele Babitsnak, Piešťany, 1939. március 11., OSZK Babits-hagyaték, Fond III/735/249.